

Köpçülikleýin ýokanja ünsi çekmegin alternatiw ýoly: Zombiler

Category:

Edebi

makalalar, Kitapcy, Medisina, Nukdaýnazar, Söhbetdeşlik, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Köpçülikleýin ýokanja ünsi çekmegin alternatiw ýoly: Zombiler
KÖPÇÜLIKLEÝIN ÝOKANJA ÜNSI ÇEKMEGIÑ ALTERNATIW ÝOLY: ZOMBILER

■ ZOMBILER BIZE NÄMÄNI AÑLADÝAR?

Täze koronawirus ýokanjy sebäpli soñky günlerde iň köp ulanylýan sözleriň birem "distopiýa" bolsa gerek. Adamlaryň bular ýaly ýokanç kesellere we bela-beterlere garşıy taýýarlykly bolmagy üçin dünýäniň käbir ýerlerinde birnäçe guramalar we hünärmenler iş alyp barýar. Elbetde, durmuş öz okgunlylygy bilen öňe barýarka, biziň bu duýduryşlarymyza gulak gerýänem ýok. Şonuň üçin käbir saldamly guramalar we hünärmenler meseläni «zombi ýokanjynyň» üstünde düşündirmäge synanşypdy. **Atlantadaky Kesellere gözegçilik we öňünü alyş merkezi** (CDC) we Garward uniwersitetinden dr. **Steven Schlozman** hem şol aýdylanlara girýärdi. Arhiwden alynan bir söhbetdeşlik bilen köpçülikleýin ýokançlara ünsi çekmek üçin zombilere yüzlenen alymlaryň käbiri agzap geçeliň.

Özlem NUMANOGLY.

(2011-nji ýylda «Tempo» žurnalynda çap edilen bu makala gysgaldylyp we biziň günlerimiziň wawwaly koronaworus meselesine kybap getirilip gaýtadan taýýarlandy.)

* * *

Günleriň bir günü öňünü alyp bolmajak köpçülikleýin ýokanç keseli ýaýrap biler, ýer goduklap ýasaýan şäherimizi ýumurtga togalabermeli tep-tekiz edip biler, ýer togalagy meteorit

bilen çaknyşyp biler. Ýa-da, bir seredersiňiz, welin, zombileriň gapyňyzy kakaýmagy-da daşda däl. Muny biz aýdamzok, ABŞ-nyň Atlanta şatyndaky Kesellere gözegçilik we öňüni alyş merkezi (CDC) aýdýar.

2011-nji ýylyň iýulynda merkeziň internet saýtynda direktor Aly S.Khanyň ady bilen çap edilen makala CDC-niň guş dumewi we tüweleylerdir apy-tupanlar bilen ýaly eýmendiriji başga bir täzelige ünsi çekdi. Khan şeýle diýýärdi:

«Islendik gyssagly ýagdaýa, hatda zombi çozuşuna hem taýýarlykly bolmaly. Belkäm, şumat meň sözüme gülyänsiňizem, emma, günleriň bir günü «hernä, şo ýazgylary okan ekenim» diýersiňiz. Hem dek şo jygba-jygly pursatlarda näme etmeliđigi barada birküç zat öwrendigiňiz bor.»

Bir alymyň aýtjak sözlerine meñzemeýän bu geňsi çykyş nyşanany çüýledi. Sahypalar muny götererden agyr geldi we ýazgy twitterde **“trending topic”**-e girdi.

Zombiler esasanam ýaşlaryň ünsüni paratoner ýaly özüne çekmegi başarýar. Aslyyetinde Khan bu henek gatyşykly çykyşyny golaýlap gelýän tüweley möwsümini ýatlatmak üçin aýdypdy we bolup biläýjek tebigy apy-tupandan öñ we soň ýorelmeli ýoly düşündirýärdi.

Şol günlerde başga bir geň galdyryjy habar Angliýadan geldi. Bilesigeliji bir iňlis Bristol munisipialetine ugradan elektron hatynda «Erte-bir gün zombiler ýasaýan şäherimizi basyp alsa näme etmeli bolarys?» diýip soraýardı. Oňa berlen jogap kanagatlandyryjy bolmakdan ötri, haýran galdyryjydy. Çünkü Bristol munisipialetiniň mejlisi «Zombilere garşı göreşmegiň meýilnamasyny» taýýarlapdy. Meýilnamada zombi öldürmegiň iň gowy usuly hökmünde «kelläni göwreden ýolup taşlamakdygy» aýdylýar we ýarak it ýaly topulaňñaç zombilere ýaragsyz ýagdaýda ýanaşmaly däl» diýen ýaly duýduryşlar bar. Şeýle-de şäheriň howply nokatlary we çozusdan soňky ýagdaýlary boýunça hem birciden çäreler işlenip düzülipdi.

■ ZOMBILER BİZE NÄMÄNI AÝDÝAR?

“Zombi ekspertizalary» atly ylmy-medisina-fantastiki romanynyň

awtory Garward uniwersitetinden **dr. Steven Schlozman** hem zombileriň döredýän ýiti täsirini bireýýämden bäri seljerenleriň biri. Ol leksiýalarynda ýaş talyplar bilen zombiler barada pikir alyşýar. «Diri maslyklary» real durmuşdaky saglyk meselelerine ünsi çekmegin ýoly hökmünde garaýar. Ol zombileri prototip hökmünde ulanyp, wiruslaryň beýnini nähili zaýalaýsy, yklymara epidemiýalaryň nähili haos we gorky-howsala döredişi, örän ýokanç we bejerip bolmaýan ölüm howply kesele ýoluganlarynda adamlaryň näme etmelidigi, adam bilen zombiniň beýnisiniň arasyndaky tapawutlary baradaky sowallara jogap agtarýar. Lakamy-da **«Doktor Zombi»** Şeýle-de ol, Garward uniwersitetiniň medisina fakultetiniň psihatriýa bölümünüň mugallymy we **Massachusetts** baş hassahanasynyň psihiatristidir. Ol «Zombi ekspertizalary» atly ilkinji romanında howada gaýmalap adamlary zombä öwürýän howply wirusdan söz açýar we orta kyýamat senariýasyny çykarýar. Eger sizde «ylym munuň niiresinde?» diýen sorag dörese, onda jogaby aşakdaky gürrüňdeşlikden gözläň.

– Siziň «Zombi ekspertizalary» kitabyňyz diňe wagt geçirmäge niýetlenenmi? Näcerägi çeperleşdirilen, näcerägi ylmy dilde ýazylan?

– Bu kitaby okanyňzda, ylym öwrenip biljegiňizi umyt edýärin. Bu birinji maksat. Hawa, hemmämiz munuň hyýaly eserdigini bilýaris, emma mantykly hekaýatlar elmydama hakykatlaryň töwereginde köwejekleyändir. Bu kitapda funksional neýrobiologiýa, köpcülikleýin ýokanç keseller, adamyň gorky-howatyry we garşy çykma duýgusyna berýän reaksiýasy bilen baglanyşykly maglumatlary tapyp bilersiňiz. Eseriň gahrymanynyň el çekme meselesindäki höwessizligi bilenem adamlaryň hakykatdan-da aýratyn öwrenilmäge degişlidigini görkezendirin diýip umyt edýärin.

– Irki zombi kinofilmlerinde adamlar zombiler tarapyndan dişlenýär we diri maslyga (zombä) öwrülyär. Adam adamkärçilikli aýratynlyklaryny ýitirip, gana suwsan mahluga öwrülyär. Siz alym hökmünde zombileri nähiliräk

şekillendirýärsiňiz?

– Meniň eserimde adamlar ýokanç virus netijesinde zombä öwrülyär. Hemişeki zombilerden tapawutlylykda olaryň burny akýar we üsgürýär.

– O nähili virus bolýar?

– Edil sowuklama ýaly ýeke üsgülewükde geçip bilyär. Erbet niýetli adamlar tarapyndan genetik hünärmənlere taýýarladylyär. Howada gaýmalaýar we «prion» (*ölüm howplt beýni trawmasyny döretmäge ukyplý proteinler*. «*Däli sygyr*» keseliniňem sebäbi) alamatlaryny saklaýar. Infeksiýasy beýniniň iň möhüm bölekleruni gemirmäge başlaýar. Ilkinji nobatda amygdalany (duýguçyl beýni) didiwana mündürýär. Şol bir wagtyň özünde beýniniň doýma duýgusyny berýän nokatlaryny (ventromedial hipotalamus) zaýalaýar. Beýniniň işlemäge ukyplý loblaryny iýýär.

– Virus arkaly ýolugan zombilik hakyky durmuşdaky köpcülikleýin ýokanç keselleri alamatlandyrýar, şeýle dälmi?

– Hawa. Biziň mysalymyzda virus adamy zombileşdirýär. Beýnä eden täsirlerimiň netijesinde zombiler bulaşyk kararlara gelip bilmeýär. Beýni öýjüklerindäki násazlykdan ötri dogry ýöräp bilmeýär. Şeýle-de, düşnüsiz şekilde adam etini iýme meýli döreýär. Edil serhoş krokodiller mysaly. Akyly ýerinde däl, özünüň kimdigini ýa-da nämedigini bilenok. Virus beýleki kesellere garşy goragyňy-da ýok edýär we muny ýaýradıjy virusy başgalara-da ýokuşdyrma meýline maýyl bolýar (ANSD infeksiýasy – zombizm). Kitapda Bütindünýä Saglygy goraýyş guramasynyň kategoriýalandryşy-da bar. Kesel dört tapgyrda ýüze çykýar. (Schlozmanýň kitabynda käbir dini ulamalar keseliň dördünüi tapgyrynda gezip ýörenleri «öli» hasap etmegi makul bilyär. Bu ýok etmegi oňlamak manysyna gelýär. Yeri, bir zombini nädip öldürjek? Birnäçe romanda kellesinden urmagyň gerekdigi aýdylýar. Schlozman hem şobır zady gaýtalaýar, çünkü, beýin öýjükleri dem alma we ýürek ursy ýaly esasy funksiýalary

ýerine ýetirýär.)

– Ylym nämüçin zombileri gowy görýärkä? Alym hökmünde zombileriň size nämesi gyzykly?

– Aslyýetine seredende, zombiler medisina we ylym nukdaýnazaryndan nirede duş gelselerem iň gowy mysala ýakyn okuw-öwrediş materialy bolup hyzmat edýär. Ezber lukman bolmagyň ilkinji we belki-de iň möhüm kysmy synçylykdyr. Talyplarymdan şuny soraýaryn: «Eger **«Yaşaýan ölüleriň gijesindäki»** ýaly aýaklaryny süýräp agyr-agyr ýoreýän zombi göreniňizde, ilkinji nobatda näme gözüñize iler?» Olar maňa: «Gowy ýöremeýändikleri» jogabyny berýärler we bu gezek zombiniň esasy meseleleriniň nämedigi barada kelle agyrdyp başlayýarys. Ýa-da hemiše açdyklaryny bilenimizden soň, şulary sorap bileris: «Adamlary patologiki derejede aç edýän näme?», «Beýniniň açlyga jogapkär bölegi nireshi?», «Diri maslyk bolmak nämäni aňladýar?», «Olar hakykatdanam ölümü?», «Ölümü näme kesitleýär?», «Tehniki taýdan janly däl närsäniň ýüregi urup bilermi?» diýen ýaly.

– Talyplaryňzyň pikirleri nähili?

– Talyplarymyň aglabasyna ýaraýar, käbirleri muny piňine-de almaýar.

– A kärdeşleriňiz?

– İşdeşlerim meni görlüp-eşdilmedik derejede goldaýar. Kitabymyň minnetdarlyk bölümünde birnäçesiniň adyny-da agzap geçipdim.

– Siziň pikiriňizce zombileri beýleki gorkunç jandarlardan tapawutlandyrýan zat näme?

– Zombili kinofilmlere hemiše söýüp tomaşa edipdim, galyberse-de, meň özüm elhençlikler (yjac) žanrynda düşürilen kinolary gowy görýärin. Kämil düşürilen elhençlikler kimofilmlerinde, hususanam adatdan daşary hadysalary suratlandyranda hemiše

diýen ýaly sýužetiň aňyrsynda sosial we syýasy many gizlenip ýatandyr. Wampirli kinofilmler barada-da agzap geçeliň: bu kinofilmlere tomaşa edeniňizde daşarda galma duýgusynyň, diaspora bolup galmagyň nähili zatdygyny bilesiňiz gelmegi ahmal. Ýa-da şular ýalyrak pikir edip bilersiňiz: duýguçyl kişi bolsaňyzam, ownujak bir zada baglanyp galapsyňyz diýeli (her gün aşsam gan tapmagyňyz we gündizine uklamagyňyz gerek). «Möjek adamlara» seredende, öz gahar-gazabomyza erk edip bilmek üçin umyt bulen göreşip biljegimizi görýärис. Emma zombileriň bular ýaly ähli gorky-howatylardan tapawutlydygyny aýtmagym gerek. Çünkü zombileriň şahsy däl tebigaty bar. Zombiler bizi piňine-de alanok. Haýsydyr bir zombi siziň içegeleriňizi iýen bolsa, muny şahsy ýagdaý bilen baglanyşdyryp bolmaýar. Bu howatyrlandyryjy ýagdaý urha-urly eden-etdiçilikli hereketleri ýatladýar. Hem bu indi modern durmuşymyzy häsiýetlendirmäge başlady.

- Aýdaly, birden zombi okkupasiýasy boldu-da, näme etmeli bolarys?
- Çynlakaý we kesgitli oýlanyp-ölçerip bilsek, hakyky zombi okkupasiýasından halas bolup bileris.

■ MATEMATIKI TAÝDAN ZOMBI OKKUPASIÝASY

Ottawa uniwersitetinden awstraliýaly matematik **Robert Smith?** (ol öz at-familiýasy ýaly at-familiýa kän bolansoň, familiýasynyň soňuna sorag belgisini goýýar), zombileri, hakyky keselçilikleri we matematikany deňeşdirip, köpçülikleýin keseller boýunça matematiki modellemeleri işläp düzýär. Onuň hasaplamalaryna görä, eger bir zombi 500 müň ilatly haýsydyr bir şähere girse, bir hepdäniň dowamynda ýa hemmeler zombä öwrüler, ýa-da öler.

«Zombi okkupasiýasy bolaýdygy – işimiziň gaýtdygydyr. Olaryň belli bir bölegini öldürip bileris, emma olary uçdantutma ýok etmekden asgyn geleris. Boljak zat şu: zombiler ýeňse-de ýeňer, ýeňmese-de ýeňer. Çünkü olar juda çaltlyk bilen ýaýraýarlar. Iň gowy çözgüt – her kesiň özünü goramagy,

strategiki hüjüm». Smith? zombi teoriýalary arkaly hakyky durmuşdaky **adam papilloma wirusy** (HPV) boýunça ylmy barlaglary alyp barýar. Smith? zombiler boýunça barlaglarynyň matematika bilen ýakyndan gyzyklanýanlaryňam ünsüni çekýändigini aýdýar. Edebi makalalar